

EDWARD K. NOWAK
Łódź

ORGANIZACJE INTERESÓW GRUPOWYCH KAPITAŁU RFN. GENEZA — ROZWÓJ — STAN OBECNY

1. UWAGI WSTĘPNE

Pojęcia: organizacje interesów grupowych, grupy interesów, grupy nacisku, grupy wpływu, zorganizowane interesy, lobby itp. na trwałe weszły do współczesnego języka. Posługują się nimi politycy, naukowcy i dziennikarze, kiedy mówią o zjawisku wywierania presji na organy władzy państwowej przez różne grupy społeczne i ich koalicje, formalnie nie wchodzące w struktury rządzenia. Samo zjawisko presji jest niewątpliwie tak stare, jak stare jest państwo; przedmiotem badań stało się jednak dopiero na początku XX w. U źródeł owego zainteresowania leżał kryzys indywidualistycznej teorii demokracji, która głosiła samodzielność jednostek i równość ich szans w polityce oraz odrzucała pośrednictwo między obywatelami a władzą państwową¹. Na początku XX w. partie polityczne i różne grupy społeczne, zespolone trwałymi więzami opartymi na wspólnocie interesów, odgrywały już tak wielką rolę w praktyce politycznej, że również teoretycy musieli zacząć dostrzegać ten fakt. Stąd wzrost zainteresowania badaczy „ciałami pośredniczącymi” między obywatelami a władzą państwową.

Badania nad tą problematyką doprowadziły w pierwszej kolejności do powstania socjologii partii, której podwaliny — jak się powszechnie przyjmuje — tworzyli: rosyjski uczoney Mojsej Ostrogorski² oraz niemieccy socjologowie Robert Michel³ i Max Weber⁴. Badania nad problematyką innych niż partie i systemy partyjne „ciał pośredniczących” jako pierwszy podjął amerykański uczoney Arthur F. Bentley⁵, który w pracy *The Process of Government* (1908) zwrócił uwagę na dwojaki charakter

¹ Szerzej zob. St. Ehrlich, *Władza i interesy. Studium struktury politycznej kapitalizmu*. Warszawa 1974 (wyd. II), ss. 19-33.

² M. Ostrogorski, *Democracy and Organization of Political Parties*. London 1902.

³ R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Leipzig 1911.

⁴ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen 1922.

⁵ A. F. Bentley, *The Process of Government*. Chicago 1908.

owych ciał: na to, że są one zarazem ogniwami pośredniczącymi między władzą a grupami obywateli oraz narzędziem presji na organy władzy⁶. W Europie Zachodniej badania nad problematyką „ciał pośredniczących” podjęto dopiero pod koniec lat czterdziestych⁷, w RFN — w latach sześćdziesiątych⁸.

W krajach socjalistycznych grupy nacisku stały się przedmiotem badań stosunkowo późno. Problematyka ta pojawiła się najpierw w pracach m.in. Juliana Hochfelda⁹, Włodzimierza Wesołowskiego¹⁰, Jerzego J. Wiadra, Stanisława Russockiego¹², Szymona Chodaka¹³. Pierwsza monografia na temat burżuazyjnych grup nacisku pióra Stanisława Ehrlicha ukazała się w Polsce w 1962 r.¹⁴ Za jednego z pionierów badań nad tą problematyką w Związku Radzieckim można uznać Rafaela Petrowicza Fiedorowa¹⁵.

Zachodni badacze grup nacisku analizują je na ogół zgodnie z prestiżowymi koncepcjami stratyfikacji społecznej. Kryteria odróżniania grup nacisku od innych organizacji społecznych dobierane są różnie. Dominującymi wyróżnikami są: interesy zawodowe, wyznaniowe, a także rasowe. Takie podejście doprowadziło wielu badaczy do traktowania organizacji interesów grupowych kapitału, związków zawodowych, związków wyznaniowych i innych stowarzyszeń obywateli jako równorzędnych i do sformułowania koncepcji demokratycznego pluralizmu, którego istota sprowadza się do twierdzenia, że we współczesnym państwie demokracji parlamentarnej zamiast jednego centrum władzy istnieją różnorodne ośrodki władzy.

Punktem wyjścia marksistowskich badań nad problematyką grup na-

⁶ Tamże. *passim*.

⁷ Szerzej zob. St. Ehrlich, *op. cit.*, s. 30 i n.

⁸ Por. np. C. Böhrer, D. Grossner, *Interdependenzen von Politik und Wirtschaft*. Bonn 1967; G. Einern, *Der Grundriß der politischen Wirtschaftslehre*. Köln und Opladen 1968; L. Versteyl, *Der Einfluß der Verbände auf die Gesetzgebung*. Bochum 1972.

⁹ J. Hochfeld, *Z zagadnień parlamentaryzmu w warunkach demokracji ludowej*. „Nowe Drogi” nr 4/1957.

¹⁰ W. Wesołowski, *Studia z socjologii klas i warstw społecznych*. Warszawa 1962.

¹¹ J. J. Wiadr, *Wojsko, społeczeństwo, polityka w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa 1962; tenże, *Militaryzm a demokracja*. Warszawa 1966.

¹² St. Russocki, „Grupy interesu” w społeczeństwach feudalnych. „Kwartalnik Historyczny” nr 4/1963.

¹³ Sz. Chodak, *Systemy polityczne Europy Zachodniej (pochodzenie, ewolucja, funkcje społeczne)*. Warszawa 1961.

¹⁴ St. Ehrlich, „Grupy nacisku” w strukturze politycznej kapitalizmu. Warszawa 1962.

¹⁵ R. P. Fiedorow, *Anonimnaja vlast'. Klassowyje organizacii monopolistycznego kapitała w FRG*. Moskwa 1970.

cisku są — jak dotąd — interesy podstawowych klas i warstw społecznych. Interesy zawodowe, wyznaniowe, rasowe i inne, zdolne również wytworzyć grupy nacisku, są w nich traktowane wtórnie. Marksisci uważają nadal, że badania nad grupami nacisku mogą uzupełniać analizę sprzeczności klasowych, ale nie mogą jej zastępować.

Różnice w podejściach badawczych między marksistami a uczonymi zachodnimi doprowadziły do wielu rozbieżności w ocenach zjawiska wywierania presji na organy władzy przez grupy, nie wchodzące formalnie w struktury rządzenia. Jednakże istnieje daleko posunięta zbieżność poglądów w kwestiach ogólnych charakterystyk grup nacisku. Różnice dotyczą przede wszystkim rozmiarów, skuteczności i klasowego charakteru oddziaływania grup nacisku na władzę państwową.

Badacze zachodni i marksisci określają dość zgodnie grupę nacisku przez wskazanie jej charakterystycznych cech: 1) organizacja lub *quasi* organizacja albo ruch społeczny nie walczący o władzę państwową, lecz o uzyskanie takich decyzji organów władzy, które by odpowiadały interesom grupy, 2) działalność poza oficjalnymi strukturami władzy albo w strukturach władzy i równocześnie poza strukturami władzy, 3) partykularny charakter żądań, 4) systematyczność oddziaływania na władzę państwową.

W polskiej nauce problematyka organizacji interesów grupowych kapitału RFN jest analizowana w ramach badań nad funkcjonowaniem ustroju społeczno-gospodarczego tego państwa. Problematyką tą zajęli się bliżej m.in. Zbigniew A. Maciąg¹⁶, Witold M. Góralski¹⁷, a także Leonard Łukaszuk¹⁸. Nie powstała jednak w Polsce praca poświęcona szerszemu odtworzeniu genezy tego zjawiska. Niniejszy artykuł stanowi nieśmiałą próbę uzupełnienia tej luki na „mapie” polskiej wiedzy niemcoznawczej.

2. POJAWIENIE SIĘ I ROZWÓJ ORGANIZACJI INTERESÓW GRUPOWYCH KAPITAŁU NIEMIECKIEGO

Dominującą formą rozwoju kapitalizmu w Niemczech w połowie XIX w. była wolna konkurencja. Przedsiębiorcy rywalizowali między sobą o rynki zbytu i rynki zakupu najtańszych środków produkcji.

¹⁶ Z. A. Maciąg, *Grupy interesu*. W: *Ustrój państwowy Republiki Federalnej Niemiec*. Praca zbiorowa pod redakcją Lecha Janickiego przy współudziale Marka Sobolewskiego. Poznań 1986, ss. 221 - 234.

¹⁷ W. M. Góralski, *Koncepcje demokracji pluralistycznej w ideologii i praktyce politycznej RFN*. „Kapitalizm” nr 4/1978.

¹⁸ L. Łukaszuk, *Państwo a gospodarka w Niemieckiej Republice Federalnej*. *Zagadnienia polityczno-prawne*. Poznań 1973.

„Poszczególne jednostki tworzą klasę tylko o tyle, o ile muszą toczyć wspólną walkę z jakąś inną klasą; poza tym same one, konkurując ze sobą, wrogo się do siebie odnoszą”¹⁹.

Klasowa świadomość burżuazji niemieckiej rodziła się w walce z ziemiaństwem, a w szczególności z pruskimi junkrami. Młoda niemiecka burżuazja nie widziała początkowo w robotnikach swoich przeciwników klasowych. Jej stosunek do rodzącej się klasy robotniczej był wypadkową ówczesnej słabości politycznej robotników i patriarchalno-cechowego sposobu myślenia dominującego wśród burżuazji, która zapewne liczyła na tradycyjne posłuszeństwo robotników wobec pracodawców. Stąd poczucie wspólnoty interesów rodziło się w walce z ziemiaństwem. Załączkowe formy tworzenia się organizacji interesów grupowych niemieckiej burżuazji zbiegają się w czasie z pierwszą rewolucją przemysłową na ziemiach niemieckich. Początkowo mają one formę izb handlowo-przemysłowych. Pierwsza izba handlowa powstała w Kolonii w 1803 r., potem w Erfurcie, Hagen, Halle i Frankfurcie nad Menem. Proces organizowania się burżuazji został ukoronowany powstaniem 13 maja 1861 r. Niemieckiego Zgromadzenia Handlowego (*Deutscher Handelstag*), które objęło wszystkie działające na ziemiach niemieckich izby handlowo-przemysłowe²⁰.

Izby reprezentowały głównie interesy kapitału handlowego, walczyły o usprawnienie transportu i korzystne taryfy celne w rozdrobnionych Niemczech. Mniej natomiast zajmowały się ochroną interesów kapitału przemysłowego. Dlatego właśnie poszczególne odłamy burżuazji przemysłowej podejmowały równoległe próby utworzenia własnej organizacji interesów grupowych. W Prusach ówczesne ustawodawstwo wypowiadało się przeciwko organizowaniu „ciał pośredniczących”²¹; nie było natomiast takich zakazów prawnych w Saksonii. Tutaj więc powstaje w 1829 r. Związek Przemysłowy Królestwa Saksonii (*Industrieverein für das Königreich Sachsen*), dążący do zintegrowania burżuazji przemysłowej i zjednoczenia Niemiec²². Poczucie wspólnoty interesów klasowych nadal jednak nie jest wtedy wśród niemieckiej burżuazji wysokie. Działania Związku Przemysłowego w Saksonii nie zyskują szerszego poparcia i Związek samorzutnie się rozwiązuje w 1846 r.²³

¹⁹ K. Marks i F. Engels, *Ideologia niemiecka*. W: *Dzieła*. Warszawa 1961, t. 3, s. 59.

²⁰ Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 14 i n.

²¹ Szerzej zob. St. Ehrlich, *Władza...*, cyt. wyd., s. 24 i n.

²² Szerzej zob. M. Banaschak, *Die Macht der Verbände. Organisationen und Methoden staatsmonopolistischer Machtausübung und Massenverführung*. Berlin 1964, s. 88 i n.

²³ Tamże.

Po klęsce rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w 1848 r. tendencje integracyjne wśród burżuazji niemieckiej nasilają się. Przemysłowcy spontanicznie organizują się celem reprezentacji swoich interesów wobec władz lokalnych i krajowych. Do 1871 r. powstało w Niemczech około 1500 takich lokalnych organizacji²⁴. Były one rozproszone, nie współdziałały ze sobą, nie miały ośrodka centralnego koordynującego działalność.

Zjednoczenie Niemiec przyspieszyło nie tylko rozwój gospodarczy, ale i procesy integrowania się burżuazji. Bujny rozwój gospodarczy umacniał ją bowiem ekonomicznie, ale władza polityczna nadal była w rękach junkrów. Interesy burżuazji uwzględniano o tyle, o ile mogły być skojarzone z interesami junkrów. W tych warunkach rosło zrozumienie dla konieczności zespalania sił w ochronie interesów ekonomicznych i politycznych. Procesy porozumiewania się i scalania rozproszonych interesów występują na wielu płaszczyznach, które przenikają się i zazębiają. Punktem zwrotnym dla politycznej integracji burżuazji stał się jednak konflikt z junkrami na tle cel przywozowych na żelazo i stal. Przemysł metalurgii żelaza i stali oraz przemysł budowy maszyn domagały się ochrony własnej produkcji przed konkurencją zagraniczną systemem wysokich cel przywozowych. *Reichstag*, zdominowany przez junkrów, zniósł natomiast cła przywozowe na rudę i stal w 1873 r., a w 1877 r. — na wyroby z żelaza i stali. Klęska w *Reichstagu* zdopingowała niemiecką burżuazję na czele z właścicielami zakładów metalurgicznych i budowy maszyn do utworzenia w 1876 r. Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców (*Zentralverband Deutscher Industriellen*), który staje się reprezentantem interesów całego kapitału przemysłowego wobec państwa i jego organów²⁵.

W tych latach ma swój początek również proces powstawania koncernów przez zrastanie się przedsiębiorstw oraz zwyczaj porozumiewania się właścicieli koncernów co do reguł zbytu i polityki cen. Są to wciąż jeszcze luźne formy porozumień monopolistycznych. Pierwsze kartele powstają w 1865 r. Po zjednoczeniu Niemiec tendencje do koncentracji potencjału techniczno-produkcyjnego i centralizacji kapitałów nasilają się. Powstają syndykaty — wyższa forma porozumień monopolistycznych. Zrasta się kapitał bankowy i przemysłowy. Rodzi się kapitał finansowy. Zaostrzają się sprzecznością między burżuazją a klasą robotniczą oraz w łonie samej burżuazji.

Klasa robotnicza w Niemczech wzrastała w szybkim tempie. W 1848 r. było w Niemczech około 1 mln robotników nie zatrudnionych w rolnictwie. W 1882 r. w przemyśle pracowało około 8 mln robotników,

²⁴ Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 23.

²⁵ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 89 - 92.

w 1907 r. — 11,6 mln²⁶. Rośnie świadomość niemieckiej klasy robotniczej i stopień jej zorganizowania. Pierwsze związki zawodowe, które powstawały w Niemczech, zrzeszały w 1877 r. około 50 tys. robotników.

„Stanowiło to niespełna 2,5% ogólnej liczby robotników. Jednakże już w następnych latach i dziesięcioleciach szybko wzrastała liczba zorganizowanych związków. W roku 1885 wynosiła ona 800 tys., a w roku 1914 — już 2,4 mln”²⁷.

W 1863 r. powstał Powszechny Niemiecki Związek Robotniczy (*Allgemeiner Deutscher Arbeiterbund*) — pierwsza masowa partia proletariatu. Robotnicy podejmują coraz częściej zorganizowaną walkę o poprawę warunków płacy i pracy.

W odpowiedzi na organizacyjne umocnienie się robotników i wzrost walk strajkowych burżuazja tworzy związki pracodawców. W latach 1880 - 1890 powstaje już ponad 50 związków pracodawców²⁸. Następuje podział pracy: Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców koncentruje się na reprezentacji i obronie interesów burżuazji wobec państwa; związki pracodawców koncentrują się na walce z żądaniami mas robotniczych.

Równocześnie pojawiają się i potęgują się sprzeczności w łonie samej burżuazji: drobna i średnia burżuazja opiera się tendencjom do monopolistycznej koncentracji kapitału; rosną sprzeczności między producentami żelaza, stali i węgla, gdzie procesy koncentracji następowały najszybciej, a przemysłem lekkim i bawełnianym, gdzie dominowała drobna i średnia przedsiębiorczość. W rezultacie dochodzi do otwartego rozłamu i do utworzenia 27 listopada 1895 r. drugiej centralnej organizacji pod nazwą: Związek Przemysłowców (*Bund der Industriellen*) na czele z Gustavem Stresemannem, późniejszym kanclerzem i ministrem spraw zagranicznych Republiki Weimarskiej²⁹.

Tak więc u progu XX w. niemiecka burżuazja zintegrowała się w następujących organizacjach: Centralnym Związku Niemieckich Przemysłowców (głównie przemysł ciężki); Związku Przemysłowców (głównie przemysł lekki); Niemieckim Zgromadzeniu Handlowym (izby handlowo-przemysłowe). Na forum *Reichstagu* interesy burżuazji reprezentowała w pierwszej kolejności Partia Narodowo-Liberalna (*National-Liberale Partei*) oraz Zjednoczenie Wolnomyślne (*Freisinnige Vereinigung*), Wolnomyślna Partia Ludowa (*Freisinnige Volkspartei*) i Postępowa Partia Ludowa (*Fortschrittliche Volkspartei*).

²⁶ Por. *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*. Berlin 1909, s. 10.

²⁷ *Proletariat w RFN. Reprodukacja — organizacja — działalność*. Praca zbiorowa Instytutu Nauk Społecznych przy KC SED. Warszawa 1977, s. 32.

²⁸ Szerzej zob. J. Kuczyński, *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus*. Band 1. *Monopole und Unternehmerverbände*. Berlin 1952, s. 191 i n.

²⁹ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 100 - 103.

Robotnikom przeciwstawiono na razie rozproszone związki pracodawców. Kryzys 1900 - 1902 r. zaostriżył jednak ten problem. Walki strajkowe toczyły się w całych Niemczech. Szczególnie intensywne starcia miały miejsce w przemyśle lekkim. Rozproszone związki pracodawców były bezsilne wobec zorganizowanych ruchów strajkowych. W obliczu wspólnego niebezpieczeństwa Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców podjął próby przywrócenia jedności w szeregach niemieckiej burżuazji. Próby te szły w trzech kierunkach: 1) złagodzenia sprzeczności między przemysłem ciężkim a lekkim poprzez udzielenie poparcia Związkowi Pracodawców Saksońskich Przemysłu Tekstylnego, który przyjął na siebie główny ciężar walk strajkowych, 2) zintegrowania pracodawców w jedną organizację podporządkowaną Centralnemu Związkowi Niemieckich Przemysłowców, 3) wchłonięcia Związku Przemysłowców.

13 stycznia 1904 r. Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców powołał do życia organizację niemieckich pracodawców pod nazwą: Biuro Główne Niemieckich Związków Pracodawców (*Hauptstelle deutscher Arbeitgeberverbände*). Pracodawcy przemysłu tekstylnego jednak nie ugięli się i nie weszli do tej organizacji niemieckich pracodawców. Również Związek Przemysłowców nie zamierzał podporządkować się Centralnemu Związkowi Niemieckich Przemysłowców i utworzył w dwa miesiące później Zrzeszenie Niemieckich Związków Pracodawców (*Verein deutscher Arbeitgeberverbände*)³⁰. Kolejne kryzysy gospodarcze i walki strajkowe lat 1907 i 1913 zintegrowały jednak pracodawców: Biuro Główne i Zrzeszenie Niemieckich Związków Pracodawców połączyły się w kwietniu 1913 r. w jedną organizację: Zjednoczenie Niemieckich Związków Pracodawców (*Vereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände*)³¹.

Pierwsza wojna światowa zmodyfikowała struktury organizacyjne niemieckiego przemysłu. Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców i Związek Przemysłowców utworzyły Wspólny Wojenny Komitet Niemieckiego Przemysłu (*Kriegsausschuß der Deutschen Industrie*), a w 1916 r. — Radę Niemieckiego Przemysłu (*Deutscher Industrierrat*). Obie organizacje pełniły funkcję ogniw pośredniczących między aparatem państwa a gospodarką. Ich aparat zrosł się z aparatem państwa³².

Po przegranej wojnie Niemcy ogarnęła fala rewolucyjna. Przerażona burżuazja podjęła zacieklą walkę o utrzymanie kapitalizmu w Niemczech. Na płaszczyźnie organizacyjnej znalazło to odbicie w połączeniu się 4 lutego 1919 r. Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców ze Związkiem Przemysłowców i w utworzeniu: Związku Niemieckiego Przemysłu Rzeszy (*Reichsverband der Deutschen Industrie*). Równoległe działało

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 55 - 56.

Zjednoczenie Niemieckich Związków Pracodawców. Działy także inne pomniejsze organizacje zrzeszające bankierów, transportowców, których tu nie omawiano³³. Stan taki utrzymywał się aż do objęcia steru rządów przez Adolfa Hitlera. W czerwcu 1933 r. Zjednoczenie Niemieckich Związków Pracodawców i Związek Niemieckiego Przemysłu Rzeszy połączyły się i stworzyły Stan Niemieckiego Przemysłu Rzeszy (*Reichstand der deutschen Industrie*). Adolf Hitler widział jednak struktury gospodarcze inaczej i faszyci przymusowo wbudowali organizacje interesów grupowych burżuazji w struktury polityczne państwa. W grudniu 1933 r. Zjednoczenie Niemieckich Związków Pracodawców weszło w skład Niemieckiego Frontu Pracy (*Deutsche Arbeitsfront*), który przymusowo zrzeszał pracodawców i pracowników. Ustawa z dnia 20 stycznia 1934 r. o uregulowaniu pracy dla narodu (*Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit*) uznała pracodawców za przywódców zakładu, uprawnionych w imieniu państwa do rozstrzygania w sprawach pracowniczych³⁴. Natomiast Związek Niemieckiego Przemysłu Rzeszy ustawą z dnia 27 lutego 1934 o organicznej strukturze niemieckiej gospodarki (*Gesetz zur Vorbereitung des organischen Aufbaus der deutschen Wirtschaft*) został wbudowany w struktury państwa³⁵. W rezultacie grupy nacisku przestały istnieć.

3. METODY I ŚRODKI ODDZIAŁYWANIA NA WŁADZE PAŃSTWOWE

Prekursorski wpływ na wykształcenie się współczesnych sposobów obrony interesów kapitału niemieckiego, formy organizowania się i metody oddziaływania na władzę państwową miała działalność powstałego w 1829 r. w Saksonii Związku Przemysłowego. W tej pierwszej organizacji interesów grupowych kapitału przemysłowego rodziły się nowoczesne sposoby integrowania poszczególnych producentów wokół wspólnych celów i obrony ich wspólnych interesów przy pomocy aparatu państwa. Podstawowym sposobem uzgadniania interesów była wydawana okresowo dla członków Związku informacja o warunkach wytwórczości i obowiązującym prawodawstwie gospodarczym³⁶. Na tej podstawie prywatni producenci podejmowali swoje decyzje zwłaszcza w kwestii kierunków inwestowania. Związek zaś skłaniał w ten sposób członków do działań odpowiadających jego rozeznaniu sytuacji i integrował rozproszonych producentów. Kierownictwo Związku obserwowało także rozwój

³³ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 109-110.

³⁴ Por. paragraf 1 i 2: *Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit vom 20. Januar 1934*. „Reichsgesetzblatt” 1934, I, s. 45.

³⁵ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, s. 114 i n.

³⁶ Tamże, s. 88.

prawodawstwa saksońskiego i tworzyło zespoły ekspertów, którzy formułowali swoje opinie w kwestiach polityki gospodarczej. Związek przedkładał te opinie w formie petycji i próśb do tronu lub właściwemu ministrowi w Królestwie Saksońskim³⁷.

Do tych doświadczeń nawiązała organizująca się politycznie burżuazja w drugiej połowie XIX w. Przemysł metalurgii żelaza i stali oraz budowy maszyn, ugodzony dotkliwie decyzją *Reichstagu* o zniesieniu ceł przywozowych na rudę i stal oraz wyroby z żelaza i stali były incjatorami utworzenia w 1876 r. Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców. Na czele stanął były junkier, Wilhelm Kirdorf, właściciel przedsiębiorstwa metalurgicznego.

Centralny Związek postawił sobie za zadanie doprowadzić do przywrócenia ceł przywozowych na rudę i stal oraz wyroby z żelaza i stali. Niemiecki przemysł metalurgiczny i budowy maszyn nie wytrzymał bowiem konkurencji przemysłu angielskiego, którego wyroby zalewały kraj. Kierownictwo Związku miało do wyboru: kontynuować walkę o ochronny system ceł albo poczekać na korzystniejszą sytuację i w nowych warunkach walczyć o ten sam cel. Wybrano pierwszą możliwość i niezwłocznie przystąpiono do działań na rzecz zmiany istniejącego prawodawstwa, głównie przez przekonywanie junkrów i opinii publicznej o słuszności przywrócenia ceł ochronnych oraz wprowadzanie do *Reichstagu* ludzi, będących uznanymi przyjaciółmi niemieckich przemysłowców³⁸. Rozwój sytuacji społeczno-gospodarczej sprzyjał tym oddziaływaniom. Coraz więcej junkrów wchodziło przez dostawy surowców dla przemysłu i wykup akcji w krąg kapitalistycznych interesów i jakkolwiek nie miało to jeszcze poważniejszego znaczenia, to jednak stwarzało pole do kompromisu. O wiele ważniejszą rolę odegrała kwestia importu i eksportu pszenicy. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych XIX w. rynek niemiecki zalewała importowana pszenica. Junkrzy mieli ogromne kłopoty ze zbyciem zbiorów we własnym kraju. Toteż kierownictwa organizacji właścicieli ziemskich dość łatwo dały się przekonać, że źródłem trudności junkrów i burżuazji jest brak ceł przywozowych na pszenicę, rudę i stal oraz wyroby z żelaza i stali. Centralny Związek wziął także, po raz pierwszy udział w kampanii wyborczej do *Reichstagu* w 1878 r. Zobowiązał swoich członków do popierania kandydatów Partii Narodowo-Liberalnej³⁹. Urabianie opinii publicznej miało jeszcze w tym czasie bardzo skromny charakter i przejawiało się w postaci publicznych wypowiedzi

³⁷ Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 21 - 22.

³⁸ Szerzej zob. J. Wössner, *Die ordnungspolitische Bedeutung des Verbandswesens*. Tübingen 1961, ss. 47 - 49.

³⁹ Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 29 i n.

członków kierownictwa Związku; pierwszy organ prasowy powstał bowiem dopiero w 1911 r.⁴⁰

Wachlarz metod i środków użytych przez Związek w obronie interesów przemysłu metalurgicznego i budowy maszyn był więc skromny, ale wystarczył do osiągnięcia celu: w 1878 r. *Reichstag* wprowadził system ochronny ceł przywozowych na rudę i stal oraz wyroby z żelaza i stali.

Udział Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców w kampanii wyborczej do *Reichstagu* w 1878 r. postawił na porządku dnia sprawę wykorzystania partii politycznych do oddziaływania na parlament. Pojawiły się dwie koncepcje. Pierwsza opowiadała się za ścisłym związaniem się z Partią Narodowo-Liberalną albo utworzeniem nowej, oddzielnej partii burżuazji przemysłowej. Druga głosiła potrzebę oddziaływania na członków *Reichstagu* bez względu na ich pochodzenie społeczne i przynależność partyjną⁴¹. U źródeł sporu leżała — jak się wydaje — wciąż owa porażka w sprawie ceł przywozowych z 1873 r., kiedy to przecież w *Reichstagu* broniła sprawy Partia Narodowo-Liberalna. Partia ta, utworzona w 1867 r. przez burżuazję pruską, mogła reprezentować w *Reichstagu* całą niemiecką burżuazję, gdyby nie rozbieżność interesów różnych jej kręgów. Partia ta zresztą stawiała pierwsze kroki. Konkurując o głosy wyborców z partiami konserwatywnymi, reprezentującymi junkrów, musiała ubiegać się o poparcie szerokich kręgów społecznych. Te czynniki osłabiały skuteczność jej działań i nie pozwoliły skutecznie forsować interesów przemysłowców. Z przegranej w 1873 r. Centralny Związek wyciągnął wnioski i stanął przed dylematem: stawiać na jedną partię burżuazyjną albo oddziaływać na parlament za pośrednictwem wszystkich możliwych do pozyskania partii politycznych. W latach siedemdziesiątych XIX w. można więc już było mówić o istnieniu w Niemczech systemu partyjnego obejmującego: 1) partie konserwatywne — Partia Rzeszy (*Reichspartei*), Niemiecko-Konserwatywni (*Deutsch Konservative*), Związek Rolników (*Bund der Landwirte*); 2) stronnictwo katolickie Centrum; 3) partie burżuazyjno-liberalne szczegółowo wyliczone w części drugiej niniejszego artykułu; 4) partie socjaldemokratyczne — Powszechny Niemiecki Związek Robotniczy i Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza, które w 1875 r. zjednoczyły się, tworząc Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą Niemiec, zwaną od 1890 r. Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands — SPD*). W 1878 r. Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców postawił jeszcze na Partię Narodowo-Liberalną. Poczynając jednak od 1895 r. przewagę uzyskuje koncepcja druga. Wiąże się to z utworzeniem Związku Przemysłowców pod kierow-

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Szerzej zob. J. Wössner, *op. cit.*, s. 48 i n.

nictwem Gustava Stresemanna, gorącego zwolennika oddziaływania na parlament za pośrednictwem wszystkich możliwych do pozyskania partii politycznych. Koncepcja ta została też przyjęta przez Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców, który po raz pierwszy, oficjalnie w 1910 r. utworzył specjalny fundusz wyborczy na rzecz kandydatów do *Reichstagu*, którzy zobowiązali się popierać jego interesy bez względu na ich przynależność partyjną⁴².

Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców wykorzystywali szczególnie producenci broni do obrony swoich partykularnych interesów. W 1892 r. admirał Alfred von Tirpitz opracował plan zbrojeń morskich, który przewidywał budowę 11 liniowców, 5 dużych i 17 małych krążowników. Wydatki na ten cel miały przekroczyć w latach 1898-1904 410 mln marek⁴³. Przeciwko planowi Tirpitz'a wystąpili konserwatyści i junkrzy związani z interesami wojsk lądowych. Debaty w *Reichstagu* ciągnęły się przez wiele lat. Producenci broni przedłożyli projekt ustawy pod obrady specjalnego posiedzenia Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców, który w podjętej w 1897 r. uchwale udzielił gorącego poparcia planom Tirpitz'a⁴⁴. Zmasowane naciski zakończyły się powodzeniem: w marcu 1898 r. *Reichstag* zatwierdził plan Tirpitz'a. Junkrzy pokonani argumentem, że potężna flota wojenna jest niezbędna dla wyegzekwowania przestrzegania przepisów celnych i umocnienia bezpieczeństwa narodowego II Rzeszy, nie oponowali.

Plany Tirpitz'a zostały jednak uznane za zbyt skromne przez cesarza Wilhelma II. Toteż problem niemieckich zbrojeń morskich stał się ponownie przedmiotem debat *Reichstagu*. 13 lutego 1900 r. Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców podjął uchwałę o następującej treści: „Członkowie Centralnego Związku z radością witają projekt ustawy o flocie i zgromadzenie delegatów jednogłośnie wyraża przekonanie, że projekt ustawy w jego obecnym brzmieniu znajdzie aprobatę *Reichstagu*”⁴⁵. Do cesarza Wilhelma II skierowano zaś telegram:

„Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców prosi Waszą Wysokość o przyjęcie pełnej szacunku wdzięczności za nieustającą troskę o nadzwyczaj potrzebne zwiększenie niemieckiej siły morskiej. [...] Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców zapewnia Waszą Wysokość, że niemiecki przemysł w radosnym przeświadczeniu i w niezłomnej wierności dla Waszej Wysokości, pełen determinacji, odpowie na wezwanie Waszej Wysokości i udzieli silnej pomocy przy umacnianiu morskiej potęgi, a tym samym całego życia gospodarczego Niemiec”⁴⁶.

⁴² Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 50 i n.

⁴³ Por. E. Włodarczyk, *Tendencje rozwojowe niemieckiego przemysłu okrętowego w Szczecinie w latach 1851-1918*. „Dzieje Najnowsze” nr 1/1975, s. 10.

⁴⁴ Szerzej zob. J. Kuczynski, *op. cit.*, s. 219 i n.

⁴⁵ Tamże, s. 220.

⁴⁶ Tamże.

W Republice Weimarskiej metody i środki oddziaływania na władzę państwową ulegają dalszemu wzbogaceniu. Związek Niemieckiego Przemysłu Rzeszy walczy o swoje interesy poprzez obsadzanie steru państwa przez przedstawicieli Związku, przygotowywanie przez ekspertów odpowiednich opinii i wniosków, udzielanie pomocy finansowej, tworzenie własnych partii politycznych i bezpośrednią obronę interesów w *Reichstagu* przez przedstawicieli burżuazji.

Obsadzanie najważniejszych w państwie stanowisk przez przedstawicieli wielkiego kapitału nie występuje nagminnie w państwach demokracji parlamentarnej. Burżuazja niemiecka, wobec sytuacji rewolucyjnej po I wojnie światowej, zmuszona jednak była sięgnąć po ten środek. 22 listopada 1922 r. kanclerzem został Wilhelm Cuno, protegowany Związku, dyrektor towarzystwa żeglugowego „Harpag”, a po upadku jego gabinetu w dniu 13 sierpnia 1923 r. fotel kanclerski objął sam Gustav Stresemann, szef byłego Związku Przemysłowców. Na stanowisku tym pozostawał do 23 listopada 1923 r., kiedy to i jego rząd upadł. W kolejnym rządzie Wilhelma Marxa Stresemann objął tekę ministra spraw zagranicznych, którą piastował aż do śmierci (1929 r.).

Związek Niemieckiego Przemysłu Rzeszy kierował do kancelarii Rzeszy i ministerstw liczne memoriały, w których wyjaśniał położenie gospodarcze i proponował drogi wyjścia. Podkreślano straty, jakich doznał niemiecki przemysł w rezultacie przegranej wojny i zabiegano o odszkodowania za reparacyjne dostawy dla państw Ententy, rekompensaty za utracone zakłady znajdujące się na terenach oderwanych od Niemiec, subsydia, dogodne kredyty i prawo do ulgowego wykupu zbankrutowanych firm⁴⁷.

Finansowe wspieranie rozpoczął Związek od samego rządu. Kanclerzowi Wilhelmowi Cuno zaoferowano 500 mln marek w złocie na pokrycie rocznych zobowiązań Niemiec z tytułu spłaty odszkodowań wojennych.

„W zamian domagano się od rządu zaprzestania ingerencji w produkcję i dystrybucję, zniesienia istniejącej jeszcze kontroli gospodarczej, zmiany systemu podatkowego, uwolnienia gospodarki od wszystkich nieproduktywnych ciężarów i na koniec wolnej ręki dla pracodawców w zakresie zawierania umów o pracę, przy czym 8-godzinny dzień pracy miał pozostać nienaruszony przynajmniej z zasady”⁴⁸.

Kanclerz Cuno propozycji nie mógł jednak przyjąć. Obawiał się reakcji związków zawodowych. Pomocy finansowej udzielano przeto organizacjom pravicowym i militarystycznym, które mnożyły się jak grzyby po deszczu.

⁴⁷ Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 63 - 63 i 76.

⁴⁸ T. Kotłowski, *Niemcy 1919 - 1923. Organizacje robotnicze w walce o ustrój społeczno-polityczny państwa*. Poznań 1986, s. 211.

W Republice Weimarskiej wzrosła rola partii politycznych. Parlamentaryzm bowiem opiera swoją egzystencję na działalności partii politycznych. Partie polityczne zrastały się w tym okresie z władzą wykonawczą. Spowodowało to wzrost zainteresowania Związku Niemieckiego Przemysłu Rzeszy tymi kanałami oddziaływania na władzę państwową. Przyśpiano przeto do organizowania własnych partii politycznych. Partiom robotniczym burżuazja przeciwstawiła swoje partie. Ruch robotniczy grupował się głównie wokół SPD i KPN; liberalna burżuazja — wokół Niemieckiej Partii Demokratycznej (*Deutsche Demokratische Partei*) i Niemieckiej Partii Ludowej (*Deutsche Volkspartei*). Skrajna prawica burżuazyjno-junkierska skupiała się wokół Narodowo-Niemieckiej Partii Ludowej (*Deutschnationale Volkspartei*). Między liberalnymi a prawicową partią burżuazyjno-junkierską stała katolicka partia Centrum, grupująca warstwy średnie⁴⁹.

„W weimarskim Reichstagu przedstawiciele ciężkiego przemysłu, przedstawiciele banków zasiadali w ławach partii prawicowych. W tym charakterze byli oni przede wszystkim rzecznikami reprezentowanych przez siebie interesów”⁵⁰.

4. METODY I ŚRODKI ODDZIAŁYWANIA NA WŁASNE ZAŁOGI

Oddziaływanie na własne załogi ma zawsze na celu utrzymanie robotników w karności i dyscyplinie oraz zapewnienie maksymalnej efektywności przedsiębiorstwa. Metody i środki oddziaływania zmieniają się odpowiednio do warunków społeczno-politycznych i technologicznych.

Podstawowym instrumentem regulowania stosunków pracy drugiej połowy XIX w. w Niemczech były fabryczne regulaminy pracy, najczęściej zwane *Generalregulativ*. Instytucja regulaminów pracy, znana już w manufakturach, nabrała znaczenia właściwie dopiero w okresie produkcji maszynowej. Wynikało to ze zmian w kierowaniu procesem wytwórczym, a w szczególności z konieczności przestrzegania reżimów technologicznych i porządku pracy.

Regulaminy pracy wydawane były jednostronnie bez udziału związków zawodowych i według uznania właściciela przedsiębiorstwa. Precyzyjnie i szczegółowo regulowały porządek pracy i sankcje za jego naruszenie. Prawnicy niemieccy uznali je za formę porozumienia między właścicielem zakładu a pracownikami, zawieranego przez sam fakt przyśpiania do pracy⁵¹.

⁴⁹ Szerzej zob. A. Czubiński, *Rewolucja 1918-1919 w Niemczech*. Poznań 1967. ss. 90-91.

⁵⁰ St. Ehrlich, *Władza...*, cyt. wyd., s. 267.

⁵¹ Por. np. W. Kaskel, *Arbeitsrecht*. Berlin 1932, ss. 129-131.

Wykroczenia przeciwko naruszeniom porządku i regulaminu pracy karane były przez właściciela lub opowaznioną przez niego osobę. Wobec opornych pracowników stosowano kary pieniężne, przenoszono do gorzej płatnej pracy, zwalniano z pracy itp. Dochodziło do wielu niesprawiedliwości na tym tle. W 1886 r. rząd postanowił ujednoczyć procedurę stosowania kar za naruszenie porządku w zakładach pracy. Projekt rządowy przewidywał przekazanie uprawnień do wymierzania kar za naruszenie spokoju i bezpieczeństwa w zakładach pracy jednostkom miejscowej policji. Postępowanie w tych sprawach miało się opierać na zasadach równoprawienia stron (dowódca jednostki miał wysłuchać racji i argumentów obu stron), jawności (sprawa miała być rozpoznana w obecności pracownika i przedstawiciela zakładu)⁵². Demokratyczny, jak na owe czasy, projekt rządowy wzbudził zaciekle opór Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców. Jenke (imienia nie ustalono), dyrektor zakładów Kruppa na posiedzeniu kierownictwa Związku, protestując najgłośniej, oświadczył:

„Robotnicy w żadnym przypadku nie mogą być równoprawnym partnerem pracodawcy, powinni pozostawać w zależności od tego ostatniego, obowiązani są być jemu posłusznymi i spełniać jego rozporządzenia, dopóki otrzymują od niego swój zarobek i chleb”.

Protesty zostały uwzględnione. Rząd wycofał się z projektu zmian w procedurze stosowania kar za naruszenie porządku i bezpieczeństwa w zakładach pracy.

Kasta monarchiczno-junkierska, a zwłaszcza kanclerz Otto von Bismarck, dostrzegała nadchodzące niebezpieczeństwo ze strony niezadowolonych mas robotniczych i próbowała mu przeciwdziałać w drodze ustępstw socjalnych. Świadczą o tym głośne reformy socjalne z 1883 r. i lat następnych: ubezpieczenia społeczne i organizacja instytucji ubezpieczeniowych. Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców występował przeciwko polityce reform kanclerza Bismarcka. Słał petycje do *Reichstagu* o ograniczenie kręgu osób uprawnionych do korzystania z zasiłków z ubezpieczenia społecznego i o obostrzenie warunków nabycia prawa do tych zasiłków⁵³. Naciski wywierane na *Reichstag* przyniosły pewne sukcesy, ale nie takie, jakich zapewne oczekiwały te odłamy burżuazji, które kierowały się krótkowzroczną polityką zysku. 15 marca 1881 r. *Reichstag* np. uwzględnił tylko jedną z petycji Centralnego Związku i ograniczył krąg osób uprawnionych do zasiłków chorobowych z tytułu wypadków przy pracy do tych, których dochody nie przekraczały 2000 marek rocznie⁵⁴. Związek Przemysłowców — powstały w 1895 r. —

⁵² Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 32 - 33.

⁵³ Szerzej zob. H. Class, *Wieder der Strom*. Leipzig 1932, ss. 247 - 248.

⁵⁴ Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 32.

opowiadał się z kolei za polityką reform socjalnych. Taktyce „czołowych starć”, preferowanej początkowo przez Centralny Związek Niemieckich Przemysłowców, przeciwstawił taktykę osłabiania rewolucyjnego ruchu robotniczego poprzez rozszerzanie świadczeń socjalnych dla pracowników i podwyżki zarobków⁵⁵. Ta ostatnia taktyka zyskiwała powoli coraz więcej zwolenników. W koncernie zbrojeniowym Kruppa jako pierwszym pojawiło się zakładowe budownictwo mieszkaniowe. Krupp zapewnił pracownikom możliwość żywienia przyzakładowego. Zbudował szpital zakładowy. Zakładał żłobki dla dzieci pracowników. Zamiejscowych i samotnych kwatrował w hotelach zakładowych⁵⁶. Bracia Mannesmannowie, magnaci stalowi, w dążeniach do rozładowania napięć wśród własnej załogi poszli tak daleko, że zorganizowali robotnikom związek zawodowy⁵⁷.

Szerszy wachlarz metod osłabiania rewolucyjnego ruchu robotniczego wypracowały dopiero związki pracodawców. Można tu wymienić praktykę dyscyplinowania samych pracodawców, lokauty, „czarne listy socjalistycznych agitatorów”, praktykę angażowania pracowników przez biura zatrudnienia, „żółte związki zawodowe”⁵⁸.

Członkowie związków pracodawców byli obowiązani w razie zaistnienia sporu zakładowego lub branżowego rozwiązywać go zgodnie z wytycznymi związku. Jeśli spór nie został rozwiązany w tym trybie, pracodawcy obowiązani byli przekazać sprawę zarządowi związku pracodawców. Nie wolno było natomiast prowadzić rokowań z załogą w sposób niezgodny z wytycznymi związku pracodawców. Jeśli pracodawca wylaamywał się z ustalonych reguł, związek stosował sankcje: potępienie, bojkot zaopatrzenia w materiały, usunięcie ze związku itp.

Lokauty stały się powszechną formą walki z robotnikami. W razie wybuchu strajku lub sporu zarząd związku pracodawców podejmował decyzję o zamykaniu przedsiębiorstw i zwalnianiu załogi. Właściciel otrzymywał za czas postoju rekompensatę ze związku.

Niewym były „czarne listy socjalistycznych agitatorów”, na które wciągano niewygodnych robotników i rozsyłano te wykazy do członków związku pracodawców i biur zatrudnienia z zakazem angażowania do pracy.

Idea „żółtych związków zawodowych” zrodziła się w koncernie Mannesmanów *Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg* i polegała na tworzeniu przez kapitalistów związków zawodowych dla robotników. Miało to sparaliżować rewolucyjny ruch robotniczy. Do wybuchu pierwszej

⁵⁵ Tamże, s. 37.

⁵⁶ Szerzej zob. H. Frobenius, *Alfred Krupp — Ein Lebensbild*. Dresden 1889, *passim*; O. Hue, *Krupp und die Arbeiterklasse*. Essen 1912, *passim*.

⁵⁷ Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 44.

⁵⁸ Tamże, ss. 33 - 45.

wojny światowej „złote związki zawodowe” zdołały skupić w swoich szeregach około 300 tys. pracowników. Po wojnie straciły jednak znaczenie⁵⁹.

Przeprowadzone przez Bismarcką reformy socjalne, rozwój świadczeń zakładowych zapoczątkowany w koncernie Kruppa i idea „złoty związków zawodowych” sprzyjały wzrostowi wydajności pracy. Z jednej strony blokowały narastanie potencjału rewolucyjnego w niemieckim ruchu robotniczym; z drugiej „już w XIX w. Niemcy stały się dzięki Bismarckowi najbardziej postępowym krajem świata w dziedzinie przemysłowej polityki socjalnej”⁶⁰.

5. ODBUDOWA ORGANIZACJI INTERESÓW GRUPOWYCH KAPITAŁU W RFN

Układ podpisany 22 sierpnia 1945 r. w Poczdamie likwidował niemieckie kartele, syndykaty, trusty, związki przedsiębiorców i pracodawców. Początkowo w zachodnich strefach okupacyjnych prywatny kapitał mógł bronić swoich interesów tylko indywidualnie, wykorzystując różne układy z przedstawicielami lokalnych władz okupacyjnych. W kilka tygodni później, po podpisaniu układu poczdamskiego, do walki o prawo organizowania się w związki przedsiębiorców i pracodawców wciągnięto już reformatorsko nastawionych przywódców związkowych. Ówczesny czołowy działacz niemieckich związków zawodowych Fritz Tarnow postulował pod adresem amerykańskich i brytyjskich władz okupacyjnych, ażeby zezwoliły na tworzenie związków przedsiębiorców i pracodawców. Związkom zawodowym potrzebny jest bowiem — stwierdzał Tarnow — partner do prowadzenia rozmów w sprawie warunków pracy i płacy oraz zawierania zbiorowych układów pracy⁶¹. Władze okupacyjne godziły się na razie tylko na tworzenie lokalnych organizacji przemysłowców i pracodawców. 13 października 1945 r. zgodę na tworzenie lokalnych związków w amerykańskiej strefie okupacyjnej wydał gen. Dwight David Eisenhower. 30 października 1945 r. taką samą zgodę wydały brytyjskie władze okupacyjne⁶².

30 sierpnia 1946 r. w Wuppertal odbyło się spotkanie przedstawicieli lokalnych organizacji przedsiębiorców z amerykańskiej, brytyjskiej i fran-

⁵⁹ Tamże, ss. 44 - 45.

⁶⁰ J. Krasuski, *Droga SPD i FDP do koalicji i władzy*. W: *Republika Federalna Niemiec w dobie rządów koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej (1969 - 1982)*. Praca zbiorowa pod redakcją Antoniego Czubińskiego i Lecha Janickiego. Poznań 1985, s. 20.

⁶¹ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 128 - 129.

⁶² Por. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 93.

cuskiej strefy okupacyjnej, które podjęło przygotowania do zjednoczenia związków przemysłowych⁶³. Po proklamowaniu RFN przedstawiciele lokalnych organizacji przedsiębiorców utworzyli 19 października 1949 r. w Köln Komitet do spraw ekonomicznych związków przemysłowych (*Ausschuß für Wirtschaftsfragen industrieller Verbände*), na czele którego stanął Fritz Berg. Komitet przekształcono na samym początku w Federalny Związek Niemieckiego Przemysłu (*Bundesverband der Deutschen Industrie — BDI*)⁶⁴.

Analogicznie postępowano odbudowa związków pracodawców: tworzyły się za zgodą władz okupacyjnych lokalne organizacje pracodawców, które organizowały się w większe grupy. Najszybciej zorganizowali się właściciele przedsiębiorstw w związek pracodawców w brytyjskiej strefie okupacyjnej, gdzie utworzyli tzw. Koło Salzufelskie (*Salzflufler Kreis*)⁶⁵.

24 lipca 1947 r. odbyła się we Frankfurcie nad Menem, w hotelu *Carlton* konferencja przedstawicieli lokalnych organizacji pracodawców. Wzięli w niej udział wysocy funkcjonariusze zachodnich władz okupacyjnych oraz przedstawiciele niemieckich związków zawodowych. Fritz Tarnow gorąco popierał projekt powołania ponadstrefowej organizacji pracodawców⁶⁶. Władze okupacyjne wyraziły na to zgodę. Latem 1948 r. powstał Centralny Sekretariat Zrzeszenia Pracodawców, który prowadził prace przygotowawcze mające na celu zjednoczenie pracodawców. 28 stycznia 1949 r. utworzono Socjalno-polityczną Roboczą Wspólnotę Związku Pracodawców (*Sozialpolitische Arbeitsgemeinschaft der Arbeitgeber*), na czele której stanął Walter Raymond. Wspólnotę — na początku 1950 r. przekształcono w Federalny Związek Niemieckich Pracodawców (*Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeber — BDA*)⁶⁷.

Równocześnie postępowano odtwarzanie i tworzenie nowych struktur organizacyjnych kapitału handlowego i bankowego. Wkrótce w RFN, obok BDI i BDA, rozpoczęły działać jeszcze następujące centralne organizacje prywatnego kapitału niemieckiego: Niemieckie Zgromadzenie Przemysłowo-Handlowe (*Deutscher Industrie- und Handelstag — DIHT*), Federalny Związek Prywatnej Bankowości (*Bundesverband des privaten Bankgewerbes*), Centralny Związek Niemieckich Zrzeszeń przedstawicieli handlowych i maklerów handlowych (*Zentralvereinigung Deutscher Handelsvertreter- und Handelsmakler — Verbände*), Niemiecki Związek Właści-

⁶³ Szerzej zob. G. S. Wheeler, *Die amerikanische Politik in Deutschland*. Berlin 1958, ss. 16 i 54.

⁶⁴ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 130 - 131.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Szerzej zob. H. Jendretzky, *Der gewerkschaftliche Kampf um Frieden, Einheit und Sozialismus 1945 - 1948*. Berlin 1961, ss. 36 - 37.

⁶⁷ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 133 - 134.

cieli Hoteli i Restauracji (*Deutscher Hotel- und Gaststättenverband*), Niemiecki Związek Kas Oszczędnościowych i Bezgotówkowych (*Deutscher Sparkassen- und Giroverband*), Powszechny Związek Niemieckiego Handlu Hurtowego i Zagranicznego (*Gesamtverband des Deutschen Groß- und Aussenhandels*), Centralna Wspólnota Robocza Przedsiębiorstw Transportu Drogowego (*Zentralarbeitsgemeinschaft des Straßen — Verkehrsgewerbes*), Centralny Związek Niemieckiego Rzemiosła (*Zentralverband des Deutschen Handwerks*), Centralna Komisja Niemieckiej Żeglugi Śródlądowej (*Zentralausschuß der Deutschen Binnenschiffahrt*), Związek Niemieckich Armatorów (*Verband Deutscher Reeder*), Ogólny Związek Ubezpieczeń Społecznych (*Gesamtverband der Versicherungswirtschaft*), Główna Wspólnota Niemieckiego Handlu Detalicznego (*Hauptgemeinschaft des Deutschen Einzelhandels*)⁶⁸.

Podstawą prawną istnienia i działania organizacji kapitału prywatnego w RFN są przede wszystkim przepisy ustawy zasadniczej o prawach obywatelskich, a głównie przepisy art. 9 o wolności zrzeszania się i koalicji, które stanowią:

- „1. Wszyscy Niemcy mają prawo zakładania związków i stowarzyszeń.
2. Zakazane są organizacje, których cele lub działalność sprzeciwiają się ustawom karnym, skierowane są przeciw porządkowi konstytucyjnemu lub przeciw idei porozumienia między narodami.
3. Zapewnia się każdemu człowiekowi i wszystkim zawodom prawo zakładania organizacji, mających na celu ochronę i poprawę warunków pracy oraz warunków ekonomicznych [...]”⁶⁹.

Wszystkie centralne organizacje interesów grupowych kapitału prywatnego RFN skupiają się we Wspólnym Komitecie Niemieckiej Przemysłowej Ekonomiki (*Gemeinschaftsausschuß der deutschen gewerblichen Wirtschaft*)⁷⁰. Koncentracja całej potęgi ekonomicznej kapitału RFN w tym Komitecie skłoniła badaczy z Instytutu Ekonomii Politycznej uniwersytetu w Lipsku do sformułowania poglądu, iż jest to „sztab generalny monopoli RFN” i centrum anonimowej władzy⁷¹. Podobny pogląd głosili inni badacze NRD⁷². Praktyka gospodarcza i polityczna RFN nie potwierdziła jednak tych ocen. Okazało się, że Wspólny Komitet Niemieckiej Przemysłowej Ekonomiki nie posiada żadnych uprawnień władczych wobec skupionych w nim centralnych organizacji interesów grupowych kapitału RFN. Nie ma też ambicji, aby sterować państwem. Poglądy

⁶⁸ Szerzej zob. Z. A. Maciąg, *op. cit.*, ss. 225 - 227.

⁶⁹ *Ustawa zasadnicza NRF. W: Konstytucje Finlandii, Włoch, NRF, Francji.* Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 257.

⁷⁰ Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, s. 75 i n.

⁷¹ Por. *Aktuelle Probleme des staatsmonopolistischen Kapitalismus.* Leipzig 1961. ss. 65 - 66.

⁷² Por. np. G. Baumann, *Eine Handvoll Konzernherren.* Berlin 1956. s. 31.

dominujące w NRD o istnieniu tajemniczego ośrodka władzy w RFN obaliły dopiero badania innego uczonego NRD, Manfreda Banaschaka⁷³, a istotę politycznej roli Wspólnego Komitetu Niemieckiej Przemysłowej Ekonomiki wyjaśniło samo życie. Komitet ten — po prostu — koordynuje działalność centralnych związków kapitału i łagodzi występujące konflikty między różnymi odłami kapitału przemysłowego, handlowego i bankowego. W skład Komitetu wchodzi prezydenci (przewodniczący) wszystkich centralnych organizacji kapitału RFN i przewodniczą kolejno z posiedzenia na posiedzenie.

BDI, *BDA* i *DIHT* są jednak związkami najważniejszymi i wysuwają się na czoło wszystkich centralnych organizacji zachodniemieckiego kapitału. Istnieje między *BDI*, *BDA* i *DIHT* podział pracy nawiązujący do praktyki, która wykształciła się na przełomie XIX i XX w., którą właśnie tak obszernie omówiono poprzednio. *BDI* nawiązuje więc do tradycji Centralnego Związku Niemieckich Przemysłowców, Związku Przemysłowców i Związku Niemieckiego Przemysłu Rzeszy. Znalazło to odbicie już w statucie, gdzie stwierdza się, że Federalny Związek Niemieckiego Przemysłu

„(..) § 2. Ma za zadanie obronę i zaspokajanie wspólnych interesów zjednoczonych w nim gałęzi przemysłu. § 3. Związek Federalny wstrzymuje się od jakiegokolwiek działalności gospodarczej. Służy on wyłącznie ogólnym interesom gospodarki przemysłowej”⁷⁴.

Przynależność do *BDI* jest dobrowolną. Również dobrowolna jest przynależność do *BDA*, który kontynuuje działalność Zjednoczenia Niemieckich Związków Pracodawców i koncentruje się na utrzymaniu jedności działania pracodawców wobec świata pracy. *DIHT* z kolei skupia się przede wszystkim na obronie regionalnych i lokalnych interesów oraz czuwaniu nad przestrzeganiem zasad walki konkurencyjnej. Przynależność do Niemieckiego Zgromadzenia Przemysłowo-Handlowego jest obowiązkowa na mocy ustawy z 18 grudnia 1956 r.⁷⁵

Związki przemysłowców, pracodawców i izby przemysłowo-handlowe są nie tylko „związkami interesów” (*Interessenverbände*), lecz także organami samorządowymi, na co zwrócili uwagę prawnicy przy okazji analizy prawnych aspektów interwencjonizmu gospodarczego w RFN.

„Gospodarka NRF administrowana jest nie tylko przez organy państwowe, ale i samorząd gospodarczy. (...) Ogniwa samorządu gospodarczego występujące w postaci związków (korporacji) prawa publicznego nie ograniczają się jedynie do spraw własnych, ale wykonują również zadania państwowe”⁷⁶.

⁷³ Por. M. Banaschak, *op. cit.*, s. 75.

⁷⁴ Cyt. za: R. P. Fiedorow, *op. cit.*, s. 128.

⁷⁵ Szerzej zob. Z. A. Maciąg, *op. cit.*, s. 226.

⁷⁶ L. Łukaszyk, *op. cit.*, s. 140.

6. ZARYS STRUKTURY ORGANIZACYJNEJ GŁÓWNYCH ORGANIZACJI INTERESÓW GRUPOWYCH KAPITAŁU RFN

a) Federalny Związek Niemieckiego Przemysłu (B D I)

BDI grupuje aktualnie czterdzieści branżowych związków wszystkich gałęzi przemysłu i zrzesza ponad 110 tys. firm zachodnioniemieckich, co stanowi około 80 - 90⁰/₀ kapitału przemysłowego w tym państwie ⁷⁷.

W strukturze organizacyjnej Federalnego Związku Niemieckiego Przemysłu można wyróżnić organy: uchwałodawcze, kierowniczo-zarządzające i wykonawcze.

Organem uchwałodawczym jest Zgromadzenie Członków *BDI*. Składa się z delegatów wchodzących w skład jego branżowych związków. Do kompetencji Zgromadzenia należy: uchwalanie statutu *BDI* i zmian w statucie, decydowanie o przyjmowaniu nowych członków i ustalanie wysokości składek, decydowanie o rozwiązaniu *BDI*, wybór przewodniczącego i zastępców przewodniczącego oraz pozostałych członków prezydium *BDI*, przyjmowanie rocznych sprawozdań i ocena działalności zarządu, prezydium i sekretariatu *BDI* ⁷⁸.

Organami kierowniczo-zarządzającymi *BDI* są: zarząd i prezydium. Zarząd nie jest organem wybieralnym; w jego skład wchodzi przewodniczący i zastępcy przewodniczącego *BDI* oraz przewodniczący związków-członków. Do kompetencji zarządu należy czuwanie nad wykonaniem uchwał zgromadzenia i kierowanie pracami organizacji. Bieżące funkcje kierownicze realizuje prezydium *BDI* w składzie: przewodniczący i zastępcy przewodniczącego *BDI*, 19 członków prezydium wybranych przez Zgromadzenie i etatowy sekretarz *BDI* ⁷⁹.

Organami wykonawczymi *BDI*, w których wypracowuje się wszystkie ważniejsze posunięcia są komisje, komitety i zespoły robocze oraz sekretariat *BDI*. W aparacie wykonawczym trzeba wyróżnić stałe komisje i komitety problemowe oraz komisje i zespoły robocze powoływane do rozwiązania określonych spraw. Stałych komisji i komitetów w *BDI* jest 27 ⁸⁰.

Sekretariat sprawuje obsługę administracyjną, organizacyjną i prawną wszystkich organów *BDI*. Dzieli się na dziewiętnaście wydziałów problemowych, które opracowują w języku prawniczym projekty i propozycje komisji i komitetów, które *BDI* kieruje do organów władzy państwowej ⁸¹.

⁷⁷ Dane z dziennika „Münchner Merkur” z 26 września 1978.

⁷⁸ Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 99 - 101.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże, ss. 121 - 125.

⁸¹ Tamże, s. 126.

b) Federalny Związek Niemieckich Pracodawców
(BDA)

BDA zrzesza czterdzieści trzy związki prywatnych pracodawców (kapitału przemysłowego, handlowego i bankowego) oraz czternaście związków prywatnych pracodawców ze sfery rolnictwa. Należy do BDA około 80^{0/0} prywatnych pracodawców RFN⁸².

Struktura organizacyjna tego Związku jest podobna do BDI. Organem uchwałodawczym jest Zgromadzenie członków, organami kierowniczo-zarządzającymi: zarząd i prezydium. Organy robocze to komitety i sekretariat BDA. Kompetencje — analogiczne jak w BDI⁸³. Do tej charakterystyki należy tylko dodać następujące informacje.

W skład zarządu BDA wchodzi, z mocy statutu, przewodniczący wszystkich związków pracodawców (43 związki kapitału przemysłowego, handlowego, bankowego i 14 związków ze sfery rolnictwa) oraz wybrany przez Zgromadzenie przewodniczący i zastępcy przewodniczącego BDA (z reguły 4 osoby). Liczba członków zarządu jest przeto względnie stała — wynosi 62 osoby. Może ulec zmianie w razie połączenia funkcji przewodniczącego związku pracodawców z godnością przewodniczącego lub zastępcy przewodniczącego BDA, albo w razie przystąpienia do BDA kolejnego związku pracodawców.

W strukturze organizacyjnej BDA działa 21 stałych komitetów. Sekretariat dzieli się na 9 wydziałów. Komitety i wydziały sekretariatu BDA tworzone są do rozwiązywania problemów wynikających ze stosunków między kapitałem a pracą i zajmują się sprawami: ustawodawstwa pracy, zatrudnienia, wynagrodzeń za pracę, ubezpieczeń społecznych, inwalidztwa, polityki socjalnej i zwalczania strajków⁸⁴.

c) Niemieckie Zgromadzenie
Przemysłowo-Handlowe (DIHT)

DIHT jest organizacją przymusową. Wszystkie przedsiębiorstwa handlowe i przemysłowe należą do lokalnych izb przemysłowo-handlowych, które wspólnie z izbami handlu zagranicznego tworzą Niemieckie Zgromadzenie Przemysłowo-Handlowe z siedzibą w Bonn⁸⁵.

Struktura organizacyjna DIHT jest bardzo prosta: organem uchwałodawczym jest Zgromadzenie członków (przewodniczący izb handlowo-przemysłowych i izb handlu zagranicznego). Działalnością DIHT kieruje

⁸² Szerzej zob. M. Banaschak, *op. cit.*, ss. 137-143.

⁸³ Tamże, ss. 155-166.

⁸⁴ Szerzej zob. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, ss. 145-147.

⁸⁵ Tamże, ss. 150-151.

zarząd wybrany przez Zgromadzenie. Obsługę administracyjną, organizacyjną i prawną zapewnia sekretariat *DIHT*⁸⁶.

Sekretariat *DIHT* dzieli się na trzy referaty i jedenastce wydziałów. Podział na referaty i wydziały opiera się na kryteriach podmiotowych (sfery produkcji materialnej) i przedmiotowych (podatki, prawo, finanse itd.). Handel, turystyka i usługi dla ludności mają swój oddzielny wydział. Również oddzielny wydział ma transport. Nie ma natomiast oddzielnego wydziału żadna z gałęzi przemysłu RFN, z wyjątkiem przemysłu zbrojeniowego — ze względu na specyfikę: Sprawy Obrony i Zamówienia Państwowe.

7. SPOSOBY ODDZIAŁYWANIA POLITYCZNEGO

Obecne sposoby obrony interesów grupowych prywatnego kapitału RFN i metody oddziaływania na władzę państwową wykryły się w toku długotrwałego procesu historycznego. Mają one więc swoje podobieństwa i odniesienia do działalności związków przemysłowców i pracodawców w II Rzeszy i Republice Weimarskiej. Mają też swoje osobliwości wynikające z zupełnie nowych warunków społeczno-politycznych i gospodarczych RFN.

Zjawisko wywierania presji na organy władzy państwowej przez organizacje interesów grupowych kapitału RFN ma już nawet własną literaturę. Powstały prace analizujące to zagadnienie oddzielnie lub w kontekście funkcjonowania demokracji parlamentarnej w RFN⁸⁷, NRD⁸⁸, ZSRR⁸⁹, także w PRL⁹⁰. Zwalnia to od obowiązku drobiazgowego analizowania tego problemu i pozwala na dokonanie uogólnień. Stąd też stosowane obecnie metody oddziaływania organizacji interesów grupowych kapitału RFN na organy władzy państwowej można ująć w następujące kategorie: 1) przesyłanie do organów władzy państwowej memoriałów, ekspertyz, projektów ustaw, zarządzeń i rozporządzeń wykonawczych;

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ Por. np. H. Burneleit, *Feindschaft oder Vertrauen zwischen Staat und Wirtschaft*. Frankfurt a. Main 1961, *passim*, a w szczególności s. 41 i n.; Th. Ellwein, *Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*. Köln und Opladen 1963, *passim*; J. Hirsch, *Die Öffentlichen Funktionen der Gewerkschaften*. Stuttgart 1966, *passim*, a w szczególności s. 72 i n.; L. Versteyl, *op. cit.*, *passim*.

⁸⁸ Por. np. G. Baumann, *op. cit.*, *passim*; M. Banaschak, *op. cit.*, *passim*; J. Kuczynski, *op. cit.*, *passim*.

⁸⁹ Por. np. R. P. Fiedorow, *op. cit.*, *passim*.

⁹⁰ Por. np. Z. A. Maciąg, *op. cit.*; W. M. Góralski, *op. cit.*; E. K. Nowak, *Kompleks militarno-przemysłowy w Republice Federalnej Niemiec*. Acta Universitatis Lodzianis 1987, *passim*.

2) opiniowanie projektów aktów prawnych nadsyłanych przez rząd federalny zobowiązany do zasięgania opinii w sprawach gospodarczych u przedsiębiorców, administracji lokalnej i związków zawodowych na mocy § 1 i 3 ustawy z 8 czerwca 1967 r. o stabilizacji i wzroście gospodarczym⁹¹; 3) uczestniczenie przedstawicieli *BDI*, *BDA* i *DIHT* w pracach komisji parlamentarnych i kołach roboczych frakcji parlamentarnych oraz w pracach komisji rządowych, międzyresortowych i resortowych, którzy prezentują tam punkt widzenia swojej organizacji na daną sprawę i w ten sposób sugerują jej rozwiązanie; 4) osobiste kontakty członków kierownictwa organizacji interesów grupowych kapitału ze sternikami nawy państwowej; 5) powiązania personalne między przedstawicielami kapitału a elitą partyjno-państwową; 6) wykorzystywanie partii politycznych do oddziaływania na organy władzy państwowej poprzez finansowanie ich działalności i propagandowe ich wspieranie.

Z tej ostatniej metody korzystają jednak najczęściej wielkie koncerny. *BDI*, *BDA* i *DIHT* nie prowadzą działalności gospodarczej. Utrzymują się ze składek członkowskich. Nie mają przeto takich możliwości finansowych jak wielkie koncerny.

Skuteczność wywieranej presji na organy władzy państwowej to problem złożony. Można ją mierzyć różnymi wskaźnikami empirycznymi, np. stopniem zgodności ustaw *Bundestagu* lub samoistnych zarządzeń i rozporządzeń wykonawczych rządu federalnego z postulatami *BDI*, *BDA* i *DIHT* albo też analizą treści krytycznych wypowiedzi członków kierownictwa tych organizacji pod adresem *Bundestagu* lub rządu federalnego. Wymienieni w przepisach do niniejszego artykułu zachodniemieccy znawcy problemu stwierdzają na ogół, że *BDI*, *BDA* i *DIHT* mają silny wpływ na rząd federalny i postulują dalszy rozwój badań nad tym problemem oraz publiczne informowanie społeczeństwa o rezultatach tych badań.

⁹¹ „Bundesgesetzblatt” 1967, I, s. 582.

NASZE WYDAWNICTWA

Włodzimierz Jastrzębski

DER BROMBERGER BLUTSONNTAG. LEGENDE UND WIRKLICHKEIT

ark. wyd. 12,5, nakład 1 500, cena 6 000 zł

Jest to niemiecka wersja pracy Włodzimierza Jastrzębskiego pt. *Dywersonja czy masakra. Cywilna obrona Bydgoszczy we wrześniu 1939 r.* Ukazuje stosunki między ludnością polską i niemiecką, zamieszkującymi na obszarze międzywojennej Bydgoszczy, zakończone dramatycznymi wydarzeniami we wrześniu 1939 r. Przez historiografię polską są one określane jako dywersja mniejszości niemieckiej na tyłach walczących wojsk polskich. Propaganda hitlerowska nazwała je bydgoską krwawą niedzielą. Wydarzenia te po dziś dzień budzą rozmaite emocje, zwłaszcza w Republice Federalnej Niemiec nadal jest podtrzymywany mit o męczeństwie Niemców bydgoskich w dniu 3 września 1939 r.

Celem pracy było również uporządkowanie bogatej literatury przedmiotu, zarówno w warstwie dokumentalnej, jak i propagandowej i dopracowanie się na tej podstawie wiarygodnych wniosków uogólniających.

DO NABYCIA:

- w księgarniach naukowych Domu Książki,
- w Instytucie Zachodnim, 61 - 772 Poznań, Stary Rynek 78/79 (także za pobraniem pocztowym).

